

Борбе за северне границе будуће заједничке државе крајем 1918. и у 1919. и организација санитетских јединица у том периоду

Military campaigns for the Northern borders of the future common state and the organisation of Army Medical Corps in the period from 1918 to 1919

Александар Недок

Академија медицинских наука Српског лекарског друштва, Београд

Кључне речи:
први светски рат; србија; медицина, ратна.

Key words:
world war I; yugoslavia; military medicine.

Увод

Као организатор Симпозијума замолио сам свога пријатеља, угледног словеначког војног писца и публицисту Маријана Ф. Крањца, генералмајора ЈНА у пензији, да у краћим цртама да приказ бурних догађања у предвечерје стварања заједничке државе или непосредно после тога (пре и после 1. децембра 1918. године) углавном на и око северних граница садашње Републике Словеније. Све је почело почетком новембра 1918. године крвавим сукобима, правим малим ратовима, са краћим прекидима ватре и обновљеним непријатељствима између аустријских јединица (чије је постојање било одобрено ради одржавања реда и сигурности) и јединица државе која је настајала.

Те борбе историјски су познате као борбе за северне границе државе Срба, Хрвата и Словенаца, касније (после 1. децембра) Краљевина (СХС). Разлог су биле недефинисане границе са Аустријом (и Италијом) Уговором о примирју и супротне територијалне тежње међусобно супротстављених делова бивше Аустроугарске царевине.

Сва су та збивања за српску јавност слабо позната, иако су у њима учествовали (и гинули) и српски војници – повратници из ропства, касније и српске регуларне трупе, заједно са војницима новообразованих јединица Народног већа Словеније, било (у почетку) самосталних, или (касније) заједничких (мешовитих) у саставу регуларних јединица Дравске дивизијске области Војске Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (борбе у периоду април – јуни 1919). Борбе су коначно прекинуте 6. јуна, пошто се сазнало да је у Паризу Комисија за Корушку донела 4. јуна одлуку о одржавању плебисцита у спорној зони. За истакнута војничка дела краљевским указима

одликован је 591 официр и војник (478 Словенаца и 113 Срба).

Генерал Крањц је у своје раду обухватио за српског читаоца најинтересантнији први период, у коме је учешће српских добровољаца – повратника из ропства било по својим последицама и најзначајније, мада су касније српске регуларне трупе имале бројчано далеко израженији удео у догађањима, он је то и назначио, уз извесна, полемички постављена питања која делом одражавају ставове словеначких писаца. Нека од њих, стога, захтевају, историјске истине ради, нешто шира разјашњења.

Без намере да се улази у иначе врло комплексну материју око унутрашњих и међународних прилика у поменутом периоду, веома опширно обрађивану у многобројним домаћим (југословенским) радовима, симпозијумима и монографијама, покушаћемо да их приближимо читаоцу данас, скоро једно столеће касније, када те државе више и нема, распаднуте у низу несрећних прљавих сукоба и ратова под упливом иностраних фактора и кривицом домаћих националшовинистичких политичара. На крају ћемо изнети и податке о учешћу санитетског особља, српског и словеначког, у свима овим догађањима, онако како смо их из докумената Врховне команде и неких других списа установили.

1. Питање међународног легалитета српских добровољачких јединица, новообразованих јединица Словенског народног већа и мешовитих српско-словеначких јединица образованих после 01. 12. 1918.

Дана 5. новембра 1918. словеначко Народно веће у Љубљани задржало је железнички транспорт са 470 срп-

ских официра и 800 војника који су се враћали из заробљеништва на челу с потпуковником Стеваном Швабићем, који је као рањеник био заробљен 1915. Замољен од већа да остане, он је захтев, после контакта са српском делегацијом у Загребу, прихватио и убрзо успео да, под српском заставом, заустави напредујуће италијанске трупе код Врхнике, запретивши им оружаним отпором. Касније је од дела одреда и под Швабићевом командом, оформљен 1. љубљански пешадијски пук мешовитог састава, убрзо преименован у 26. пук заједничке Војске Краљевине СХС (слично се десило са делом овога одреда који је упућен у Загреб и преименован у 25. пук). Убрзо потом, како Крањц наводи, Швабић је депешом опозван у Београд. Зашто ?

Према тачки 2 Споразума о примирју са Аустро-Угарском од 3. новембра 1918. прецизирано је да ће се целокупна територија те државе посматрати као бивша непријатељска, као што ће се и све оружане снаге образоване на њој сматрати као снаге бивше Аустро-Угарске државе, што се односило и на снаге Народног вијећа Државе СХС. Међусавезничким договором држава Антанте забрањено је да се делови оружаних снага бивше Аустро-Угарске стављају под заједничку савезничку команду са српским снагама (на делу који се односио на горепоменуту државу), које се имају сматрати као једине легалне снаге Антанте на тој територији. Дакле, новопроглашена Држава Словенаца, Хрвата и Срба, не само да је била без међународноправног статуса, већ је и даље била сматрана непријатељском територијом окупираном од стране снага Антанте, а једине легалне снаге биле су јединице српске војске као снаге Антанте на окупираној територији.

Образовањем мешовитих српскословеначких пукова договор је био прекршен и српска влада и Врховна команда биле су због тога оштро упозорене. Вероватно да су се ту налазили разлози за хитно повлачење потпуковника Швабића, који је пред савезничком надзорном комисијом као „кривац“ био жртвован, да би касније био унапређен у пуковнички чин и, као ратни инвалид, са свим почастима, пензионисан, нашавши своје достојно место у историји српске војске и стварања заједничке државе СХС. Питање његових одликовања остаје нејасно, јер нажалост, његов персонални досије нисмо нашли у Архиву Војноисторијског института (део архива оштећен током НАТО-бомбардовања).

Познато је и да је делегација Краљевине СХС на Париској мировној конференцији наступала официјелно као делегација Краљевине Србије, иако је од почетка као образац за свој службени реферат користила заглавље Краљевине СХС (који су савезници прећутно прихватили тек крајем маја 1919, обративши јој се по први пут тим називом), све док званично није признато постојање нове државе од стране савезника током јуна исте године.

2. Питање плаћања српских добровољаца

Наводи се да су „српски добровољци били добро плаћени (војници 5 круна, а официри 15 круна дневно)“.

То је тачно. Али толико су исто били плаћени и остали војници и официри одлуком Народног вијећа Државе СХС, тако да се ту нема шта замерити, и једни и други су после четири године ратовања били мање-више исцрпљени, жељни свега и свачега, а и проблеми снабдевања су били велики, о чему сведочи и једно писмо потпуковника Суботића, команданта 25. новообразованог пука у Загребу упућено Врховној команди.

3. Однос Николе Пашића према јужнословенским покрајинама и однос савезника према Србији

Као председник српске ратне владе током целог рата 1914-1918. Пашић је био творац свих историјских докумената која је она доносила. Он је творац „Декларације о ратним циљевима Краљевине Србије“ из 1914. којом је целокупној свету објављено да ће се Србија борити за ослобођење своје браће Јужних Словена и уједињење у заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца, он је, са др Антом Трумбићем из Југославенског одбора, творац „Крфске декларације“ од 7/20. јула 1917, он је писац познатог писма упућеног 28. јануара 1918. српском краљевском посланику у САД Љубомиру Михаиловићу : „...Од уједињења троименог народа нема ни помена да одустајем, пре бих био готов да жртвујем и сопствени живот...“ Овим одлукама српска држава се сукобила са аспирацијама Италије на Јадрану, у Далмацији и Истри и тиме од ње направила супарника, због чега је српска војска по повлачењу на албанску обалу имала великих тешкоћа, а то се 1918. поновило на други начин, италијанским поседањем делова југословенских земаља, њеним ометањем политичких решења и задржавањем преко 150 000 Југословена у њиховом заробљеништву годину дана после завршетка рата.

Три недеље после свечаног проглашења уједињења 1. децембра 1918. образована је прва заједничка влада Краљевине СХС. Њен председник није био историјски творац те нове државе, Никола Пашић, већ Стојан Протић. Закулисним играма које многи приписују регенту Александру, он је заобиђен и постављен за шефа заједничке делегације на Мировним преговорима у Паризу. Стога, он није могао бити одговоран за оно што се после тога датума дешавало. Њему се може много тога приписати, па и вероватна брига да у тмурним и несигурним данима избеглиштва, посебно крајем 1917. и почетком 1918. када је српска заштитница, Русија, утонула у мрак грађанског рата, размишља бар о могућностима тзв. „малог решења“, уједињења свих српских земаља, посебно после Вилзонове декларације у којој се говорило о очувању Аустро-Угарске и већ дуго познатих непријатељских ставова Италије против уједињења Јужних Словена и уопште према Србији као носиоцу те идеје (одговор италијанског генерала српском официру на албанској обали 1916: „... ви нисте наша савезница, ви сте савезница наше савезнице“, мислећи на Русију), уколико Србија на крају рата остане усамљена. Али је он био и остао борац за своју идеју уједињења, мада је о облику истога имао мишљење које се разликовало и од мишљења неких

млађих српских политичара и, посебно, хрватских, што се видело током тзв. Женевских преговора између делегација Краљевине Србије и Државе СХС у новембру 1918, када је остао усамљен у својим ставовима.

Из горенаведеног одговора италијанског официра српском де факто огледа се суштина савезничког односа према Србији у току рата, мада је он имао своје успоне и падове који су зависили и од опште војнополитичке ситуације и од ситуације у којој се Србија као ратујућа страна у датом тренутку налазила.

Међутим, основни одговор налази се у два чињеницама:

Прво, Србија је била мала балканска земља, у којој су велике силе током векова имале своје парцијалне интересе, навикнуте да се о њима безобзирно брину, често брутално мешајући се у локалне односе и проблеме, наметајући решења према својој вољи.

Друго, иако су се Србија и Велике силе нашле у току рата на истој страни, оне са њоме нису имале никакве савезничке уговоре који би их обавезивали, за разлику од онога што је постојало међу Великим силама („*Entente cordiale*“ западних сила са Русијом, или њихов Лондонски уговор са Италијом). Може се слободно рећи да је једино руска подршка Србији, све до њеног трагичног испадања из рата крајем 1917, била њен једини сигурнији ослонац. Тиме се не жели негирати помоћ савезника 1915/ 1916. па све до краја рата, али је горенаведен однос италијанског генерала био огољена илустрација општег става, уз добропознате енглеске ставове о Солунском фронту током свих ратних година. Стога, српска будућност, а тиме и остварење њених ратних циљева, уједињење свих југословенских покрајина са Србијом, лежала је искључиво у успесима њене војске и у вештини државног врха да се успешно снађе у лавиринту различитих интереса међу самим савезницима и да тако, што боље, заштити своје интересе. То, међутим, није увек било довољно да се постигне жељено. Па чак и после херојског подвига какав је био пробој Солунског фронта својим општим доприносом успешном и много ранијем од очекиваног завршетку рата, није допринео да се Србија на Мировној конференцији у Паризу избори за статус заједничке делегације Краљевине СХС, већ је морала пристати да на њој учествује под својим пређашњим називом, иако су се у делегацији налазили представници свих делова нове државе и као такви равноправно учествовали у креирању ставова и залагању за њихово остварење.

Из садашњег угла гледано, такав је однос према малим балканским државама остао и данас непромењен и у овако драстично измењеним геополитичким односима, мада су и оне својим често неразумним понашањем и саме томе много допринеле.

4. Зашто у Словенију није упућена Југословенска дивизија, већ друге јединице

Југословенска дивизија, названа тако на молбу Југословенског одбора, била је образована од бивше Вардарске (2 пука) и придобилих јединица Добровољачког кор-

пуса (2 пука) из Русије и по своме саставу је била великом већином српска.

У своме раду о пробоју Солунског фронта навео сам да је цела српска војска бројала 27 000 бајонета, ово је наравно мањи убојитији део српске војске, која је бројала преко 120 000, да се и та тако мала војска током пробоја успут топила рецидивима маларије, епидемијом грипа и, наравно, борбеним губицима⁶.

У једном ранијем раду који се односио на образовање Солунског фронта и реорганизацију санитета подвукао сам чињеницу да се српска војска на томе фронту налазила под врховном командом француског генерала, команданта Источне војске, на кога је своје право једном формалном одлуком пренео сам регент Александар као њен врховни командант, да су све стратешке одлуке доношене у тој команди, а да је српска Врховна команда задржала само тактичку самосталност при вођењу операција у своме сектору⁵.

И та тако мала војска наређењем савезничког врховног команданта Источне војске, генерала Франше Д'Епера, имала је да „пређе преко великих река“ и окупира делове Аустроугарске! При томе, Другој Армији под командом војводе Степе Степановића, која се у другој фази пробоја наша на бугарској граници, наређено је да скрене ка западним крајевима Србије и суседним земљама. Југословенска дивизија, која је била у њеном саставу, упућена је, са делом француских трупа, у ослобађање Косова и Црне Горе, Рашке, Херцеговине и Далмације (Новопазарски одред и Јадранске трупе). Задаци које је она обављала били су врло сложени у додиру са албанским племенима, црногорским узбурканим односима и, посебно, окупационим италијанским трупама које су насилно запоседале делове Далмације. Остатак Друге армије распоређен је у Босни и делом јужној Далмацији (Бока), док је Првој армији дат задатак да својим дивизијама пређе преко Саве и Дунава. Оне су те задатке и извршиле. При томе, било је и оружаних сукоба са деловима мађарских јединица у Бачкој и Прекомурју, и са румунским националистима у Банату. Из докумената и објављених радова види се да су се у Словенији, поред српских добровољаца борили делови Дунавске (7 и 8 пук) и Дринске дивизије (4 пук). Док су се делови 4. пука (1, 3. батаљон) нашли врло рано у Словенији, још од децембра 1918, дотле су се његове остале јединице (артиљерија), 1. коњички пук „Милоша Обилића“ и већи део јединица Дунавске дивизије (7. и 8. пук, артиљерија) умешале у време априлскојунских борби за границе заједно са трупама Дравске дивизијске области, које су биле притиснуте од стране надмоћних аустријских трупа у зони Великовец-Дравоград^{9, 11, 14, 15, 16}.

Да ли је та помоћ могла бити већа и благовременија од пружене? Да ли би коначно решење било другачије од онога које се спроведеним плебисцитом у Корупској добило? Остаје посебно тужна историјска истина, како сам генерал Крањц у електронским списима наводи, да су за време борби за северну границу Словеније и Краљевине СХС на страни Аустријанаца били и многи официри и војници словеначке крви. Јака антисрпска и антијугос-

ловенска пропаганда и недовољно развијена национална свест код корушких Словенаца, уз став савезничке Корушке комисије у Паризу, довели су до трајног губитка ове покрајине, у то време насељене претежно Словенцима.

5. О санитарским јединицама у току борби за северне границе

Трагајући за изворима у Архиву Војноисторијског института у Београду, наишли смо на неколико докумената која се односе на санитарско особље српске војске које се враћало из заробљеништва. Они су прошли кроз Суботицу и задржани у команди Потиске војне области. То се види и из „Књиге лекара и медикара“¹. Нисмо наишли (што не значи да не постоје) ни на један документ који би се односио на повратак групе санитарског особља преко Словеније¹.

Тако исто, радећи на монографији о раду санитета за време повлачења војске 1915. године и на судбини лекара и медикара који су наредбом Врховне команде остали током повлачења са рањеницима и болесницима у Србији, установио сам доста различиту судбину оних који су већим делом остали у местима у којима их је окупација затекла, лечећи народ и рањенике, а тек мањи део завршио у заробљеничким логорима у Чешкој и Угарској, дотле су Бугари брутално преbacили све у логоре по Бугарској, где су преживљавали тешку тортуру. Они који су се налазили у Чешкој и Угарској, природно је да су се враћали преко Суботице, где су прихватани од стране српских војних власти. Дакле, није сигурно да је међу повратницима преко Словеније било српског, поготово вишег санитарског особља, мада је то питање које још треба истражити.

То потврђују наводи генерала Крањца да су се рањеници током борби лечили у домаћим болницама у Љубљани, Цељу и Марибору. Сигурно да је у тим болницама било и словеначких војних лекара, повратника са Сочанског и других фронтана; од активних санитарских официра бивше АУ војске неки су по позиву словеначког Народног већа одмах ступили у његове новообразоване јединице и учествовали у раду санитета током борби за северне границе. Идентификовали смо следеће активне санитарске официре Словенце:^{10, 11, 17}

У Љубљани : пуковник др Јанко М. Шовс; мајор др Рихард Т. Југ, капетан 1. кл. др Владимир Ф. Ферјан и капетан 2. кл. Андреј Ф. Арншек.

У Цељу: капетан 1 кл. др Матеј К. Јустин.

У Марибору: мајор др Рудолф И. Кобал (касније бригадни генерал ВКЈ) и капетан 1. кл. др Иван А. Зорјан.

Они су убрзо по проглашењу уједињења примљени у нову заједничку Војску Краљевине СХС као њени први санитарски официри Словенци (осим оних из Добровољачког корпуса пристиглих из Русије крајем 1917, почетком 1918, који су у саставу српских дивизија учествовали у пробоју Солунског фронта и ослобађању Србије и југословенских покрајина бивше Аустроугарске). Имају-

ћи у виду број новообразованих јединица Словеначке војске логично је претпоставити да се у њима налазило више, развој неидентификованих, резервних санитарских официра, што остаје будућим истраживачима да утврде. На територији Дравске дивизијске области од Словенаца образовано је неколико пукова војске: Љубљански (37. пук), Цељски (39. пук), Планински (40. пук), Мариборски (45. пук) и неколико одреда (у којима је било и Срба повратника из заробљеништва), који су морали имати своју логистичку санитарску подршку. Првих месеци постојао је и Тржашки пук од добровољаца из приморске Словеније. Поред пешадијских, било је и више артиљеријских словеначких јединица.

Осим мајора др Кобала, за кога знамо да је одмах преузео мариборску војну болницу, за остале нисмо утврдили војне распореде током борбених дејстава услед недостатка архивских докумената. За српске санитарске официре то је било лакше због постојања одговарајућих докумената у архивској грађи бивше српске војске.

Тако смо могли да до детаља идентификујемо све оне лекаре и медикаре из Дринске и Дунавске дивизије који су у саставу српских јединица учествовали у борбама вођеним у Словенији од 5. новембра 1918. до 15. јуна 1919. То су:¹

У щубљанској Војној болници: капетан 1. класе др Рафаило Маргулис, капетан 1. класе др Рафаило Алфандари и лекар Бранислав Станојевић (касније професор Медицинског факултета у Београду), сви из 3. завојшта Дринске дивизије, које је деташирано у Љубљану са задатком организовања сталне војне болнице;

у 4. пешадијском пуку капетан 1 кл. др Милутин М. Ђорђевић, капетан 2. кл. др Радован М. Милутиновић и лекар Александар В. Годоровић;

у Дринском хаубичком дивизиону лекар Виктор Ј. Сосић, добровољац још из 1914. године;

у Дринском пољском артиљеријском дивизиону лекар Душан М. Николић;

у Дринском брдском артиљеријском пуку капетан 2. кл. др Милутин М. Обрадовић;

у 7. пешадијском пуку (београдском) капетан 1. кл. др Хаим Русо, капетан 2. кл. др Соломон Азриел и лекар Милан М. Будимировић;

у 8. пешадијском пуку капетан 1. кл. др Светозар Г Цермановић, поручник др Стеван Пољак (добровољац из Добровољачке дивизије) и потпоручник лекар Милко Гнезда, такође добровољац из Русије;

у Дунавском пољском артиљеријском пуку поручник др Стојан Најдановић и лекар наредник Драгољуб Божић;

у 1. коњичком пуку „Милоша Обилића“ потпоручник лекар Фрањо Вулетић, добровољац, повратник из Русије, припадник Добровољачког корпуса.

Нисмо установили ко је вршио лекарске дужности у 1. (касније 26.) пешадијском пуку, који је био састављен од Срба-повратника из ропства и Словенаца.

У Љубљани је од 1. фебруара 1919. отпочела са вршењем командних послова на целој територији Словеније Дравска дивизијска област, чији је први референт

санитета био потпуковник др Светозар Пешић, докле на истој дужности у Дринској дивизији, а од 10. маја 1919. заменио га је пуковник др Чедомир Михаиловић, хирург, док је за управника Сталне војне болнице у Љубљани нешто касније постављен потпуковник др Јован Милосављевић, такође хирург, појачавши већ постојећи лекарски састав¹.

Могуће је да су санитарску логистичку потпору овим јединицама пружали и деташирани делови болничарске чете Дринске дивизије, чије је седиште у то време било у Загребу, док је болничко лечење било поверено, према наводима генерала Крањца, цивилној болници у Цељу и војној у Марибору са словеначким лекарима, што је у складу и са архивским податцима, из којих се види да су завојишта Дринске дивизије била већ ангажована (треће у Љубљани, прво у Загребу и

друго у Винковцима). Могуће је и да је треће завојиште Дунавске дивизије са њеним 2. болничким одељењем, који су образовали војну болницу у Вараждину, било резервна санитарска подршка овим трупима због њене близине ратишту, како у Корушкој, тако и у Прекомурју.

Сигуран сам да би детаљнија истраживања, уколико би за њих постојао интерес, дала више детаља од ових, посебно у погледу активности санитарских јединица.

Према сазнањима генерала Крањца током истраживања улоге поручника Франца Маглаја, словенског и југословенског јунака, у току завршних операција у Марибору су функционисале две војне болнице, прва са 123 члана и друга са 41, као и железнички болнички воз са пет чланова посаде.

L I T E R A T U R A

1. Vrhovna Komanda, Sanitetsko odeljenje, Knjiga lekara i medicinar 1916-1919. A.V.I.I. Beograd, pop. 3a, kut. 95, fasc. 1, dok. 4.
2. Štab Drinske divizije, Sanitetsko odeljenje, b.b./14.01.1919. A.V.I.I. Beograd, pop. 3a, kut. 114, fasc. 2, dok. 31.
3. Vrhovna Komanda, Sanitetsko odeljenje, L. br. 70106/11.08.1918. A.V.I.I. Beograd, pop. 3a, kut. 116, fasc. 13, dok. 47.
4. Nedok A. Povlačenje srpske vojske ka Albanskom primorju i njena evakuacija na Krk 1915-1916. rad vojnosanitetske službe, AMD sistem, Beograd, 2006.
5. Nedok A. Reorganizacija vojnog saniteta 1916.godine, u: Srpski vojni sanitet u 1916. godini, AMN SLD, Beograd, 2007, ser. B, vol. 1, br.2, 13–42.
6. Nedok A. Sanitet srpske vojske u proboju Solunskog fronta i oslobođenju Srbije 1918. u ovom Zborniku.
7. Mitrović A. Ka jugoslovenskoj državi, u Istoriji srpskog naroda, Srpska književna zadruka, Beograd, 1983; knj.VI/2, 213–256.
8. Ćorović V. Istorija Srba, Beogradski izdavački i grafički zavod, Beograd, 1989, knj. 3, 236.
9. Bjelajac M. Stvaranje vojske Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, u: Zbornik radova Istorijskog instituta u Beogradu, 1989; knj. 7, 365–378.
10. Bjelajac M. Generali i admirali vojske Kraljevine Jugoslavije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2004, 182.
11. Kranjc M F. Rat posle rata, Doprinos srpskih dobrovoljaca u borbi za slovenačke zapadne i severne granice 1918–19. (u ovom Zborniku)
12. Kranjc M F. Neprijatna radgonska sosedra, www.users.volja.net/marijankr, novice in novosti.
13. Kranjc M F. Odlikovanci na Koroški fronti 1918–1920, www.users.volja.net/marijankr zanimljivosti.
14. Marić Lj M. Iz moga komandovanja Koroškim odredom, Ratnik, Beograd, 1927; VIII-IX, 1, 38–105.
15. Stanojević V. Uloga saniteta pri proboju Solunskog fronta, III, Vojno-sanitetski pregled, Beograd, 1960; 1, 114.
16. Vojna enciklopedija, Beograd, knj.4, 1972; 634–5.
17. Srpsko lekarsko društvo: Spisak aktivnih sanitetskih oficira Vojske Kraljevstva SHS, 31.oktobar 1919, Spomenica 100 god. SLD 1872-1972, SLD, Beograd, 1972; 119–21.
18. Turk E, Jeras J, Pavlin R, Dobrovoljci-kladivarji Jugoslavije, Udruženje dobrovoljaca, Ljubljana, 1936.
19. Belić V J. Ratovi srpskog naroda 1788-1918., Geca Kon, Beograd, 1938; 159.